

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از بررسی مستندات کنگره، با توجه به جایگاه علمی برگزارکنندگان و کارگروه مربوط به آن، سطح علمی و پژوهشی چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی را تایید کرد. این موضوع طی نامه‌ای به شماره ۱۳۹۵۶۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۳ به اطلاع شورای سیاست‌گذاری کنگره رسیده است.

**مجموعه مقالات
چهارمین کنگره بین المللی
علوم انسانی اسلامی**

کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

اسامی هیئت داوران

کمیسیون «هنر و معماری»
رئیس کمیسیون: مهندس عبدالحمید نقره کار

اسامی داوران به ترتیب حروف الفبا:

- پردیس بهمنی: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- سمانه تقدیر: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- مهدی حمزه نژاد: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- محمدمنار رئیس: عضو هیئت علمی دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه قم
- محمد صالح شکوهی بیدهنندی: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- محمدرضا عطایی همدانی: دکترای معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کاشان
- صدیقه معین مهر: دکترای معماری اسلامی، مُدَرِّس دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
- مسعود ناری قمی: استادیار دانشگاه فنی و حرفه‌ای، دانشکده پسران قم
- عبدالحمید نقره کار: دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران
- سید مجید هاشمی: دکترای معماری و استادیار دانشگاه ولی عصر علیه السلام رفسنجان

حامیان برگزاری کنگره

سرشناسه	: کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی (چهارمین: ۱۳۹۶: تهران)
عنوان و نام پدیدآور	: International Conference on Islamic Humanities (4th : 2017 : Tehran)
مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی نویسندگان جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی: حامیان برگزاری کنگره مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا... (و دیگران):	: ویراستار مرتضی طباطبایی
مشخصات نشر	: تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۸-۱۰
مشخصات ظاهری	: شابک
شابک	: ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۶۸۹ : ج. ۱ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۰۲۱ : دوره: ج. ۲ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۱۹ : ج. ۳ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۲۳ : ج. ۴ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج. ۵ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۵۷ : ج. ۶ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۶۴ : ج. ۷ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۱ : ج. ۸ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۸۸ : ج. ۹ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۹۵ : ج. ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۸۰۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه
مندرجات	: ۱. کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی. - ج. ۲. کمیسیون تخصصی فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی. - ج. ۳. کمیسیون تخصصی مدیریت اسلامی. - ج. ۴. کمیسیون تخصصی علوم سیاسی اسلامی. - ج. ۵. کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی. - ج. ۶. مقالات کمیسیون تخصصی تمدن نوین اسلامی. - ج. ۷. مقالات کمیسیون تخصصی روان‌شناسی اسلامی. - ج. ۸. مقالات کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی. - ج. ۹. مقالات کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی. - ج. ۱۰. مقالات کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی. -
موضوع	: علوم انسانی (اسلام) -- کنگره‌ها
موضوع	: Humanities (Islam) -- Congresses
موضوع	: علوم انسانی -- کنگره‌ها
موضوع	: Humanities -- Congresses
شناسه افزوده	: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
رده بندی کنگره	: BP۳۳۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۴۰۳۹۸

مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

جلد هشتم | کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا)

نویسندگان: جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

ویراستار: مرتضی طباطبایی

طراحی جلد: سید ایمان نوری نجفی

صفحه آرای: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: نخست، بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ دوره

شابک دوره: ۹-۶۸-۷۸۶۷-۹۶۴-۹۷۸

شابک: ۱۱-۷۷-۷۸۶۷-۹۶۴-۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان کشور دوست، کوچه نوشیروان،

پلاک ۲۶، طبقه چهارم، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

کد پستی: ۱۳۱۶۷۳۴۴۵۸

تلفکس: ۰۹۰۵۶۰۶۶۴

www.sccsr.ac.ir

پایگاه اینترنتی:

info@sccsr.ac.ir

رایانامه:

فهرست مطالب

کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

۹	مبانی نظری نوسازی متوازن بافت‌های فرسوده شهری
علیرضا عندلیب
۴۵	تبیین مراتب و فرایند ادراک انسان و نقش آن
در کیفیت خلق آثار معماری بر اساس مبانی حکمت متعالیه
سمانه تقدیر
۷۳	راهکارهای تأمین سلامت در معماری و شهرسازی اسلامی
مهدی حمزه‌نژاد، زهرا ثروتی
۹۷	تأملی انتقادی بر رویکردهای تحقیق در معماری
و شهرسازی با استناد به آموزه‌های اسلامی
محمدمنان رئیسی
۱۲۳	بررسی تأثیر قواعد اخلاقی-فقهی
در تنظیم قانون مدنی و مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری
سیدمجید هاشمی طغراجردی
۱۵۳	روش تحقیق در تحقق شهرسازی اسلامی (برنامه‌ریزی شهری)
سیدمصطفی حسینی، علی حجازیان، محمد حسین گلکار، عبدالله صادقی
۱۷۵	مدل استراتژیک عدالت اجتماعی و فضایی در شهر آرمانی اسلام
بهزاد عمرانزاده

۲۰۳

انسان خودشکوفای اشتداد یافته ملاصدرا و نمود آن در طراحی معماری کمال‌گرای انسانی
عاطفه ظریف فیروز عسگری، دکتر مهدی حمزه‌نژاد

۲۲۱

بررسی و تطبیق صفات نادان‌شهرهای فارابی
با شهرها و محله‌های معاصر (شهر مشهد)
وحیده فکری، مهدی حمزه‌نژاد

۲۴۳

بررسی تطبیقی در مفهوم و مبانی طراحی اشیا از منظر ایرانی-اسلامی (نمونه پژوهش:
ظروف خانگی قرون اولیه اسلامی)
پردیس بهمنی

۲۷۱

شاخصه‌سازی کیفیت مسکن ارزان‌قیمت با نگرش اسلامی
پریسا محمدصادقی، مهدی حمزه‌نژاد

۳۰۳

نقشه راه شهرسازی اسلامی جهت تحقق تمدن نوین اسلامی
علی حجازیان، سیدمصطفی حسنی، محمدحسین گلکار

۳۱۹

تحلیل نحوه تغییر سرفصل دروس کارشناسی ارشد
برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهت اسلامی شدن
محمدصالح شکوهی بیدهندی

۳۳۵

ارزیابی راهبردهای تولید دانش اسلامی، با تأکید بر مطالعات شهرسازی
احسان شریفیان، محمد سیدغراب

۳۶۹

واکاوی عدم تطبیق سبک زندگی با مصوبات معماری و
شهرسازی با تأکید بر سطح اشغال و اقلیم
سارا بهمنی کازرونی، امیرحسین جمشیدی، علیرضا حیدری

روش تحقیق در تحقق شهرسازی اسلامی (برنامه‌ریزی شهری)

سیدمصطفی حسینی

دانش‌پژوه حوزه علمیه خراسان، سطح چهار، محقق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

mostafa4hasani@gmail.com

علی حجازیان

کارشناس ارشد شهرسازی، محقق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

f.hajazy1374@gmail.com

محمد حسین گلکار

عضو هیئت علمی و مدیر گروه شهرسازی اسلامی مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

mhgolkar@yahoo.com

عبدالله صادقی

دانش‌پژوه دکتری فلسفه اسلامی، محقق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

abdollah.sadeqi@gmail.com

چکیده

گزاره‌های دین راهبردهای لازم را برای برنامه‌ریزی و مدیریت جوانب مختلف زندگی ارائه کرده‌اند و راهبرد فعال‌سازی و کارآمدی دین در عرصه زندگی، نگرش نظام‌مند و راهبردی به گزاره‌های دین است. یکی از عرصه‌های تحقق جلوه مدیریت دین، شهر است. شهرسازی اسلامی می‌تواند کارآمدی دین را در عرصه شهر تجلی دهد. برای رسیدن به مدل راهبردی شهرسازی اسلامی، تحقیق شبکه‌ای مطلوب‌ترین روش است. روش تحقیق در این نوشتار تلفیقی از روش کتابخانه‌ای، تحقیق موردی، تحقیق ترکیبی و سیستمی است. این روش با رویکرد اجتهاد سیستمی صورت می‌پذیرد که بر اساس منابع دین با روش اجتهاد جواهری * این مقاله با هماهنگی دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی در فصلنامه شماره سیزدهم تحقیقات بنیادین علوم انسانی منتشر شده است.

به علاوه منطق استنباط فرایندها حاصل می‌گردد. در این مقاله برآنیم تا گام به گام به تحقیق درباره روش تحقیق در تحقق شهرسازی اسلامی بپردازیم تا بتوانیم «مدل راهبردی» شهرسازی اسلامی را تولید کنیم.

کلیدواژگان: دین، شهرسازی، شبکه، اجتهاد سیستمی، مدل راهبردی.

مقدمه

سیستم شهرسازی مانند دیگر سیستم‌های اداره‌کننده زندگی اجتماعی دارای دو بعد است: بعد ساختار ایدئولوژیک (اراکي، ۱۳۹۳، ص ۱) یا مدل راهبردی که برخاسته از جهان‌بینی خاص که به منزله جوهر و محتوای سیستم است و بعد دوم بر عهده متخصصان و مهندسان است که بر اساس مدل راهبردی به ارائه راهکارهای متناسب در چارچوب آن مدل راهبردی و اجرایی شدن آن اقدام کنند. در برهه‌ای از زمان قرار گرفته‌ایم که برای بازسازی تمدن نوین اسلامی باید برنامه‌ریزی انجام دهیم. با توجه به اینکه تعریف تمدن یعنی «شبکه پایدار ساختارها و سیستم‌های معرفتی، قانونی و فرهنگی، در مقیاس جمعی، که به دنبال پاسخ‌گویی به هرم نیازهای تک‌تک انسان‌هاست»، بنابراین برای رسیدن به این هدف باید ساختارها و سیستم‌های لازم برای تحقق تمدن اسلامی را فراهم آوریم. یکی از سیستم‌های مهم در هر تمدن، شهرسازی است که سرآغاز شکل‌گیری جامعه در این سیستم تحقق می‌یابد. پس در صدد برآمدیم تا در مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی گامی برداریم. به همین منظور مسئله‌ای که در مقام پاسخ به آن هستیم، روش تحقیق در تحقق شهرسازی اسلامی است.

۱. پیشینه تحقیق

روش تحقیق در علوم اسلامی را در بستر علم اصول فقهای اسلام می‌توان یافت؛ اما به صورت خودآگاه و به زبان علمی، روش تحقیق شبکه‌ای ابتدا در کتاب راهنمای تحقیق با اقتباس از نظر اسلام (واسطی، ۱۴۲۳) مطرح شده است و به همین سبب، می‌توان نویسنده این کتاب را پدر این رویکرد به شمار آورد (ر.ک: وبسایت مؤسسه مطالعات راهبردی: www.isin.ir). در این نوشتار می‌کوشیم تا روش بیان‌شده در این کتاب را منقح کنیم و به صورت الگوریتمی و قدم‌به‌قدم بر شهرسازی (برنامه‌ریزی) تطبیق دهیم.

عبدالحمید واسطی در کتاب راهنمای تحقیق با اقتباس از نگرش اسلام به علم و هستی، انواع

روش و عناصر تحقیق را بیان، و مهارت مدل‌سازی و تدوین و ارائه نتایج و تحلیل اطلاعات را بررسی کرده است.

محمد منان رئیسی، در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی و نقد رویکردهای تحقیق در معماری و شهرسازی از منظر اسلامی»، به بررسی و نقد پارادایم‌های مؤثر بر تحقیقات معماری و شهرسازی از منظر آموزه‌های اسلام با استفاده از روش استدلال منطقی پرداخته و در پایان مقاله کوشیده تا ضمن مقایسه تطبیقی رویکردها، رویکرد اسلامی را نیز با کاربرت راهبردی ایجابی تبیین کند که طی آن به موضوعاتی نظیر مبانی و منابع تحقیق پرداخته است (رئیسی، ۱۳۹۵، ص ۱۵).

۲. روش تحقیق

برخی از انواع روش تحقیق در وضعیت موجود عبارت‌اند از تحقیقات بنیادین، تحقیقات کاربردی، تحقیقات توسعه‌ای، تحقیق کیفی، تحقیق مشارکتی (رمضانی، ۱۳۸۰، ص ۳۳)، تحقیقات تاریخی، تحقیق کتابخانه‌ای، تحقیق موردی، تحقیق ترکیبی، سیستمی (واسطی، ۱۴۲۳، ص ۶۱)؛ برای مطالعه بیشتر در این زمینه، ر.ک: پایگاه اطلاعاتی www.korsi.ir. شایستگی و ارتباط اطلاعات برحسب مسئله تحقیق معین می‌شود (قراملکی، ۱۳۹۱، ص ۶۷). در بیان مسئله، باید مسئله پژوهش را به طور کامل و با ذکر جزئیات آن چنان شرح داد که «مسئله بودن» مسئله پژوهش کاملاً روشن شده باشد (سیدعباس‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۸۱). بیان مسئله به صورت مبهم و نادقیق، به جای اینکه پژوهشگر را به منابع اطلاعاتی مناسب و صحیح هدایت کند، موجب گمراهی او می‌شود. هنگام بیان مسئله، پژوهشگر باید پدیده‌های مورد پژوهش را روشن سازد و دقیقاً مشخص کند که مفاهیم و نماد‌های مورد استفاده در مسئله دارای معانی خاصی هستند یا خیر. در هر صورت، پژوهشگر موظف است که واژگان مطرح‌شده در مسئله را معین و به طور دقیق تعریف کند. برای این تعریف می‌توان از دانشنامه‌ها، فرهنگ لغات و فرهنگنامه‌های آماری، روان‌شناسی و تربیتی استفاده کرد (دلاور، ۱۳۸۰، ص ۵۲). روش تحقیق در این نوشتار، تلفیقی از روش کتابخانه‌ای، تحقیق موردی، تحقیق ترکیبی و سیستمی (واسطی، ۱۴۲۳، ص ۶۲) است. از روش کتابخانه‌ای بهره برده‌ایم چون در برخی موارد از طریق بررسی مدارک و اسناد و منابع و متون به دنبال دست‌یابی به هدف خود بوده‌ایم. از روش موردی بهره جسته‌ایم چون با تمرکز بر یک مورد و نمونه یعنی با تأکید بر شهرسازی گرایش برنامه‌ریزی کار علمی خویش را تطبیق داده‌ایم و مراحل روش تحقیق شهرسازی اسلامی را بر روی این مورد خاص انجام داده‌ایم. از روش تحقیق

ترکیبی، سیستمی بهره‌جسته‌ایم زیرا با ملاحظه موارد متعدد و مرتبط با هم و با دید کلان‌نگری اقدام به طراحی روش تحقیق در شهرسازی اسلامی با گرایش برنامه‌ریزی شهری پرداخته‌ایم.

۳. مفاهیم و مبانی نظری

شبکه مسائل شهرسازی شبکه مسائل شهری، عبارت است از مجموعه مسائل شهرسازی که به واسطه ابزارهای مسئله‌پردازی از متغیرهای شهرسازی تبدیل به شبکه‌ای از مسائل با اولویت‌بندی آنها شده است. غایت علم شهرسازی، تأمین کالبدی فضایی نیازهای انسانی است. تحلیل‌های کالبدی فضایی که در شهرسازی طرح می‌شود از حیث تأمین نیازهای انسانی است نه از حیث‌های دیگر مانند حیث تجربی، هستی‌شناسی یا جغرافیایی. شهرسازی ویژگی‌هایی از جسم شهر را بیان می‌کند که به تأمین نیازهای انسان‌های شهر مربوط‌اند. هر ویژگی‌ای از کالبد و فضای شهر که مرتبط با تأمین نیازهای انسان‌هاست، با علم شهرسازی ارتباط دارد و داخل در آن است. بنابراین شهرسازی پاسخ کالبدی فضایی نیازهای انسان است. با توجه به مطالب یادشده، موضوع علم شهرسازی، «جسم شهر در مقیاس فراتک بنا از حیث تأمین نیازهای انسانی» است.

۱-۳. پارادایم

پارادایم در لغت به معنای نمونه و مثال است و در اصطلاح، مجموعه منسجمی از اندیشه‌هاست که حقیقتی را توضیح می‌دهد. پارادایم به منزله نقشه است و چگونگی راه را نشان می‌دهد. پارادایم راهنمای حقیقت است. انسان‌ها و جوامع انسانی، حقیقت را در صورت اجزا و ابعادی همچون تاریخ، اقتصاد، فرهنگ و صدها پارادایم دیگر درک می‌کنند و این صورت‌ها هر روز بیشتر تکامل می‌یابند و تصویر کامل‌تری از حقیقت را آشکار می‌کنند. هر پارادایمی محدوده‌ای را تعریف می‌کند و در آن محدوده قوانینی را حاکم می‌سازد. تنها با ادراک این قواعد می‌توان به موفقیت رسید (غفاریان و کیانی، ۱۳۸۰، ص ۶۱). «پارادایم» به معنای چهارچوب فکری کلان حاکم بر یک علم یا یک نظریه است؛ چهارچوبی از مبانی نظری و عناصر کلانی که برای تحلیل، سنجش، کشف و اصلاح نظریه‌های علمی به کار می‌روند. این چهارچوب فکری، ترکیبی از مبانی فکری هستی‌شناسانه، انسان‌شناسانه، معرفت‌شناسانه، علم‌شناسانه، جامعه‌شناسانه، عرف‌شناسانه، روش‌شناسانه، تاریخ‌شناسانه، ارزش‌شناسانه و آینده‌شناسانه است.

پارادایم‌های کلان رایج در علوم انسانی، عبارت‌اند از پارادایم تجربه‌گرا (اثبات‌گرایی)، پارادایم

ذهن‌گرا (تفسیری و تفهیمی) و پارادایم ساختارگرا (انتقادی) و هر کدام برای هر یک از عناصر کلان پارادایمی، تعریف و تبیینی جداگانه دارند (گلکار، ۱۳۹۵، ص ۱۶). پارادایم شبکه‌ای مقصود از شبکه، ارتباط موضوع با کل شبکه موجودات در هستی، یعنی «بررسی همه‌جانبه و شبکه‌ای» پدیده است. در این نوشتار به بررسی همه‌جانبه موضوع شهرسازی (برنامه‌ریزی) می‌پردازیم.

۲-۳. سیستم

در اصطلاح، یک سیستم یا شبکه، مجموعه‌ای از عناصر است که با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و برای تحقق یک هدف در تلاش‌اند. سیستم، متضمن همکاری و تضاعف نیروهاست و به معنای یک کل است (منظور از تضاعف نیروها، فعل و انفعال عناصر سیستم با یکدیگر است؛ به طوری که آثار و ترکیب آنها بزرگ‌تر از مجموع آثار یک‌ایک آنها باشد) (حمیدی‌زاده، ۱۳۷۹، ص ۲۳). مؤلفه‌های اصلی یک سیستم عبارت‌اند از: اجزا و عناصر (متغیرها)، روابط بین اجزا، هدف، مرز سیستم و محیط سیستم (تفکیک بین عوامل خارج از سیستم و عوامل داخلی سیستم)، جریان سیستم (نحوه فعالیت متغیرهای داخلی و خارجی برای رسیدن به هدف سیستم)، بازخورد (بررسی نتایج به‌دست‌آمده از جریان سیستم و اصلاح نقاط نامناسب و بهینه‌سازی جریان، و اعمال دوباره آن به سیستم)، پایداری سیستم (میزان قابلیت مقابله یا انعطاف سیستم در برابر تغییرات احتمالی) (واسطی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۵۶).

۳-۳. نگرش سیستمی به دین

دین هویتی راهبردی دارد و گزاره‌های دین راهبردهای لازم را برای برنامه‌ریزی و مدیریت جوانب مختلف زندگی فردی و جمعی ارائه نموده‌اند و راهبرد فعال‌سازی و محسوس کردن کارآمدی دین در عرصه زندگی امروز و فردا، نگرش سیستمی و راهبردی به گزاره‌های دین است (نظریه دین راهبردی در برابر نظریه دین اقلی و اکثری). براساس روند طراحی راهبردی، راهبرد مدلی که باید برای تحقق فرضیه فوق طراحی و اجرا شود، عبارت است از: تقسیم گزاره‌های دین به سه لایه نگرش‌ساز، راهبردها (استراتژیکی) و راهکارها (تاکتیکی) و مدل‌سازی به وسیله پیوند زدن این سه لایه به یکدیگر در مصادیق و موضوعات (واسطی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۵۶).

روش تحقیق شبکه‌ای، مطلوب‌ترین روش در شهرسازی اسلامی است. این روش با رویکرد اجتهاد سیستمی صورت می‌پذیرد. اجتهاد سیستمی به معنای به‌کارگیری تمام تلاش معرفتی برای

کشف نظر خداوند در پاسخ به نیازهای خرد و کلان شهرسازی با تولید مدل‌ها و سیستم‌های مورد نیاز شهرسازی، از منابع دین با روش اجتهاد جواهری به علاوه منطق استنباط فرایندهاست. شبکه‌سازی از گزاره‌های دین در موضوع شهرسازی، با استفاده از اجتهاد سیستمی (منطق فرایندها)، موجب تولید «نظریه» و «مدل راهبردی» شهرسازی اسلامی می‌شود؛ یعنی با کشف روابط بین گزاره‌های مربوط به یک موضوع، در قالب ورودی، خروجی و پردازش (تعیین نقطه شروع، مرکز ثقل فرایند، مسیر حرکت قدم‌به‌قدم، نقاط بحرانی و نقطه پایان) می‌توان یک مدل راهبردی شهرسازی اسلامی تولید کرد.

نقطه هدف در تحقیق شهرسازی اسلامی: بسترسازی و ریل‌گذاری برای طراحی و نشان دادن چگونگی حرکت علمی موجه برای تحقق شهرسازی اسلامی.

نقطه شروع در تحقیق شهرسازی اسلامی: شناخت موضوعات و مفاهیم کلیدی در شهرسازی بر اساس عقل و سیستم پایه، به گونه‌ای که در وضعیت موجود نزد متخصصین شهرسازی معنادار باشد.

متخصصان، شهرسازی در وضعیت موجود را در سه محور طراحی شهری، مدیریت شهری و برنامه‌ریزی شهری بررسی کرده‌اند. در این نوشتار هر جا از اصطلاح «شهرسازی» استفاده می‌شود، مراد گرایش برنامه‌ریزی شهری است و سعی بر آن است که تمام مراحل روش تحقیق شهرسازی اسلامی در حد امکان و در حد ذکر نمونه‌هایی، بر این گرایش تطبیق داده شود؛ لکن این روش و مراحل در گرایش‌های دیگر نیز قابل اجراست.

موضوع علم شهرسازی: بنا بر آنچه گذشت، محوری که تمایز حقیقی و ذاتی علم به آن است، محور موضوع علم است. برای علم شهرسازی، در وضعیت موجود موضوع‌شناسی دقیقی انجام نشده است؛ از این رو به موضوع‌شناسی دقیق شهرسازی برای کشف مسائل و تولید شبکه مسائل و کشف پاسخ آنها در شهرسازی اسلامی نیاز داریم.

۴. روش کشف موضوع علم شهرسازی

برای کشف موضوع یک علم، باید مراحل بدین شرح پیموده شوند:

- مرحله اول: استقرار ریز موضوعات علم: موضوع علم، عنوان کلانی است، که ریز موضوعاتی را در ذیل خود جای داده است. در علم گاهی از احوالات اصل موضوع بحث می‌شود و گاهی از احوالات ریز موضوعات. ریز موضوعات، زاویه‌ها یا بخش‌های مختلف اصل

موضوع هستند. برای کشف موضوع یک علم، استقرای ریز موضوعات ضروری است؛ چراکه با استقرای آنها، زاویه‌های موضوع کشف می‌شود و با کشف زاویه‌ها و بخش‌های موضوع، به اصل موضوع پی می‌بریم؛

- مرحله دوم: کشف وجه مشترک بین ریز موضوعات علم: همان‌طور که گفته شد، ریز موضوعات زوایا و بخش‌های مختلف موضوع علم هستند که وجه پایه و محوری آنها همان موضوع علم است. پس از استقرای ریز موضوعات علم، لازم است وجه پایه و مشترک بین آنها کشف شود تا موضوع شناسایی گردد؛

- مرحله سوم: کشف حیثیت بررسی آن وجه مشترک در علم: پس از شناسایی اصل مشترک بین ریز موضوعات، به یک کل یا کلی محوری دست می‌یابیم که موضوع علم است.

پس از اینکه اصل مشترک بین ریز موضوعات شهرسازی معلوم شد، لازم است حیثیت موضوع که حیثیت مختص به آن علم است کشف شود. پس از طی این مرحله، موضوع به طور دقیق به دست آمده است.

۵. کشف موضوع علم شهرسازی (برنامه‌ریزی شهری)

۱-۵. مرحله اول: استقرای ریز موضوعات علم شهرسازی

فهرست ریز موضوعات علم شهرسازی، با رجوع به کتب و مقالات معتبر علم شهرسازی به شرح زیر است:

جدول شماره ۱

ردیف	ریز موضوعات متعلق به کالبد شهر	ریز موضوعات متعلق به فضای شهر
۱	محدوده شهر	حوزه نفوذ شهر
۲	حریم شهر	مدل مطلوب گسترش و پیش روی شهر
۳	شکل مطلوب شهر	فاصله دسترسی (شعاع عملکرد) کاربری‌ها
۴	واحدبندی عملکردی	سازمان فضایی شهر در مقیاس‌های مختلف
۵	مساحت عرصه زمین	مکان‌یابی اراضی کاربری‌های شهری
۶	تعداد قطعات در یک بلوک ساختمانی	انواع فضاهای شهری مطلوب (مسیر-گره-پله-لبه-آب)

۷	ارتفاع قطعات	کیفیت‌های مطلوب فضای شهری (به طور کلی)
۸	تعداد طبقات	کیفیت‌های موضوعی فضاهاى شهری (به طور خاص)
۹	سطح اشغال بنا و ضریب فضای باز	کیفیت‌های موردی فضاهاى شهری (به طور اخص)
۱۰	تراکم ساختمانی برای کاربری‌ها	کیفیت‌های اجزای فضاهاى شهری
۱۱	سرانه زمین شهری	تعیین اجزای فضاهاى شهری

منابع: برگرفته از (حسینی، ۱۳۹۴؛ شیعه، ۱۳۹۲؛ پاکزاد، ۱۳۹۴؛ سیف‌الدینی، ۱۳۹۱)

۲-۵. مرحله دوم: کشف وجه مشترک ریزموضوعات (اصل موضوع)

۱-۲-۵. بررسی فرضیات اصل موضوع علم شهرسازی

در تعیین اصل موضوع علم شهرسازی، فرضیات زیر می‌تواند طرح شود که تک‌تک آنها بررسی خواهد شد. روش ارزیابی هر یک از فرضیه‌ها، تطبیق آنها با ریزموضوعات است؛ به گونه‌ای که در این تطبیق، اگر اصل موضوع، وجه مشترک بین تمامی ریزموضوعات باشد، تأیید وگرنه تکذیب می‌گردد. به تعبیر دیگر، اصل موضوع در هر یک از فرضیه‌ها، یا وجه مشترک بین ریزموضوعات است یا کلان‌تر از ریزموضوعات و یا خردتر از آنها. تنها در صورت اول است که آن موضوع تأیید می‌گردد و در صورت‌های دیگر، موضوع مردود است.

- فرضیه اول: موضوع شهرسازی، شهر باشد

شهر مجموعه‌ای از اجسام و کاربری‌ها و انسان‌ها و فعالیت‌های انسانی است؛ حال آنکه ریزموضوعات شهرسازی، ارتباطی با انسان و فعالیت‌های انسانی ندارد. پس موضوع ارائه شده در این فرضیه اعم و کلان‌تر از موضوع علم شهرسازی است.

- فرضیه دوم: موضوع شهرسازی، کالبد شهر باشد

در این فرضیه، موضوع شهرسازی، قسمت پُر شهر در نظر گرفته شده است؛ حال آنکه ریزموضوعات به فضای شهری (بخش خالی شهر) نیز اشاره دارند؛ پس موضوع ارائه شده در این فرضیه، اخص از موضوع علم شهرسازی است.

- فرضیه سوم: موضوع شهرسازی، فضای شهر باشد

در این فرضیه، فضای شهر به تنهایی موضوع قرار گرفته است که با توجه به فرض قبلی، بطلان این حالت نیز روشن است.

- فرضیه چهارم: موضوع شهرسازی، کاربری شهر باشد

در این فرضیه کاربری شهر، موضوع علم شهرسازی قرار گرفته است. منشأ این فرضیه وجود برخی از ریز موضوعات مانند ارزیابی کاربری‌ها (مطلوبیت، سازگاری، ظرفیت و وابستگی کاربری‌ها)، شعاع عملکرد کاربری‌ها و مکان‌یابی کاربری‌هاست که در کتب شهرسازی از آنها بحث شده است. این جنس مباحث چون در ظاهر الفاظشان از لفظ کاربری استفاده شده است، این احتمال را در ذهن فعال می‌سازند که موضوع اصلی علم، کاربری است؛ حال آنکه مباحث پرشماری مانند سرانه زمین، محدوده شهر و تراکم ساختمانی، ریز موضوعاتی از جنس کالبدی فضایی هستند. پس کاربری نمی‌تواند به عنوان اصل موضوع علم مورد قبول باشد.

- فرضیه پنجم: موضوع شهرسازی، کالبد و فضا و کاربری شهر باشد

این فرضیه برای پاسخ به اشکالات فرضیات قبلی طراحی شده است. در حقیقت موضوعات مطرح شده در فرضیات قبلی به صورت تجمیعی در این فرضیه ذکر شده‌اند. مطابق این فرضیه اگر هر یک از اشکالات فرضیات قبلی طرح شود، به دلیل خاصیت سه ضلعی بودن موضوع، دفع می‌گردد.

این فرضیه نیز دارای اشکال است که در فرضیه آخر که نظر مختار در موضوع علم شهرسازی است، اشکالش بیان خواهد شد.

- فرضیه ششم: موضوع شهرسازی، کالبد و فضای شهر (جسم شهر) باشد

این فرضیه که نظریه مختار تحقیق است، موضوع علم شهرسازی با گرایش برنامه‌ریزی شهری را کالبد و فضای شهری می‌داند. در این فرض، اثبات می‌شود که آنچه در شهرسازی کانون بحث قرار می‌گیرد، قسمت جسمانی شهر (کالبد و فضای شهری) است. این فرضیه، تمام ویژگی‌های مثبت فرضیه‌های قبل را دارا و از ویژگی‌های منفی آنها مبرا است. فرضیاتی که کالبد یا فضای شهری را موضوع علم شهرسازی در نظر می‌گیرند، هر کدام کمبودهایی داشتند؛ در این فرضیه، این دو

(کالبد و فضا) تحت عنوان عام «جسم شهر» ادغام، و اصل موضوع شهرسازی قرار داده می‌شوند. به تعبیری، همه ریزموضوعات تحت اصلی که کالبد و فضا یا جسم شهر است جمع می‌شوند. نحوه جمع ریزموضوعات در عنوان عام کالبد و فضای شهر (جسم شهر) به شرح زیر می‌آید (هر ریزموضوع به اصل ارجاع داده می‌شود):

۱. محدوده شهر = جسم شهر از حیث محدوده عملکردی شهر؛
۲. حریم شهر = جسم شهر از حیث محدوده عملکردی غیرمستقیم شهر؛
۳. حوزه نفوذ شهر = جسم شهر از حیث تأثیرات و تأثرات بر شهرهای دیگر؛
۴. شکل مطلوب شهر = جسم شهر از حیث شکل هندسی آن؛
۵. واحدبندی عملکردی = جسم شهر از حیث واحدبندی عملکردهای شهر؛
۶. مساحت عرصه زمین = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها) از حیث مساحت و سطح؛
۷. سطح اشغال بنا و ضریب فضای باز = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها) از حیث اشغال؛
۸. تعداد قطعات در یک بلوک ساختمانی = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها) از حیث تعداد؛
۹. ارتفاع قطعات = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها) از حیث ارتفاع؛
۱۰. تعداد طبقات = جسم شهر (در مقیاس قطعات) از حیث تعداد؛
۱۱. تراکم ساختمانی برای کاربری‌های شهری = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها) از حیث ساختمانی یا ساخته شدن؛
۱۲. مدل مطلوب گسترش و پیش روی شهر (برون‌زا و درون‌زا) = جسم شهر از حیث گسترش؛
۱۳. سرانه زمین شهری = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها)، از حیث مساحت عملکردی برای هر نفر؛
۱۴. فاصله دسترسی (شعاع عملکرد) کاربری‌ها = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها)، از حیث فاصله دسترسی کاربری آن؛
۱۵. سازمان فضایی شهر در مقیاس‌های مختلف = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها)، از حیث روابط فضایی؛
۱۶. مکان‌یابی زمین کاربری‌های شهری = جسم شهر (در مقیاس عرصه‌ها)، از حیث مکان عملکردی آن؛
۱۷. انواع فضاهای شهری مطلوب = جسم شهر (در مقیاس فضای شهری)، از حیث نوع؛
۱۸. کیفیت‌های مطلوب فضای شهری (به طور کلی) = جسم شهر (در مقیاس فضای شهری)،

از حیث کیفیت کلان آن؛

۱۹. کیفیت‌های موضوعی فضاهاى شهری (به طور خاص) = جسم شهر (در مقیاس موضوعات

فضای شهری) از حیث کیفیت؛

۲۰. کیفیت‌های موردی فضاهاى شهری (به طور اخص) = جسم شهر (در مقیاس موردهای

فضای شهری)، از حیث کیفیت آن؛

۲۱. کیفیت‌های اجزای فضاهاى شهری = جسم شهر (در مقیاس اجزای فضای شهری)، از

حیث کیفیت؛

۲۲. تعیین اجزای فضاهاى شهری = جسم شهر (در مقیاس اجزای فضای شهری)، از حیث

کمیت و تعداد؛

۲۳. فرایند طراحی کالبد و فضای شهر (شهرسازی) = جسم شهر، از حیث کیفیت و فرایند.

بر پایه این فرضیه، همه ریز موضوعات به این اصل - کالبد و فضای شهر یا جسم شهر -

ارجاع پذیرند. گفتنی است که جسم شهر، به عنوان اصل در همه ریز موضوعات است؛ منتها با

در نظر گرفتن مقیاس آن. جسم شهر در مقیاس کلان، جسم کل شهر است و در مقیاس خرد،

عرصه‌ها، فضاهاى شهر و ... می‌باشد. همه اینها جسم شهر در مقیاس‌های مختلف هستند.

تا اینجا همه ریز موضوعات به اصل ارجاع داده شدند؛ اما همه ریز موضوعاتی که در کتب

شهرسازی ذکر شده‌اند، فقط همین موارد نیستند؛ بلکه برخی از آنها حذف شده‌اند. علت حذف

این ریز موضوعات خارج بودن آنها در دایره علم است. ریز موضوعاتی همچون شناخت نوع

کاربری‌های شهری (نیازهای شهری) و ارزیابی کاربری‌ها، مربوط به علم روان‌شناسی بخش

نیازشناسی می‌باشد. این ریز موضوعات در نگاه دقیق، به کاربری‌ها مربوط‌اند و به موضوع اصلی ما

قابل ارجاع نیستند؛ از این رو این به نظر می‌رسد که این ریز موضوعات معدود، مربوط به علوم دیگر

باشند. از این رو با بررسی موضوع و مباحث علوم دیگر، می‌توان جایگاه اصلی این ریز موضوعات را

یافت. از این رو دو فرضیه‌ای که موضوع یا بخشی از موضوع علم شهرسازی را «کاربری» قرار داده‌اند،

بین علم شهرسازی و علم روان‌شناسی خلط کرده‌اند. از این رو فرضیه ششم، تأیید و به نظریه تبدیل

می‌گردد.

نکته: در تعیین اصل موضوع علم شهرسازی، نیازمند دقت افزوده‌ای هستیم تا موضوع علم

شهرسازی از دو علم معماری و طراحی صنعتی متمایز گردد؛ چراکه آنها نیز از جسم شهر بحث

می‌کنند. تمایز آنها در این است که در معماری و طراحی صنعتی، از جسم شهر در مقیاس خرد

بحث می‌شود، اما در شهرسازی از جسم شهر در مقیاس فراتک بنا سخن گفته می‌شود. از این رو بایسته است که قید «فراتک بنا» به موضوع شهرسازی اضافه شود تا تحلیل‌های معماری و طراحی صنعتی از بحث خارج گردد.

۳-۵. مرحله سوم: کشف حیثیت بررسی آن وجه مشترک در علم

پس از شناسایی اصل موضوع، لازم است حیثیت مخصوص موضوع در علم مورد نظر شناسایی گردد؛ حیثیتی که به اصل موضوع خصوصیت می‌دهد. حیثیت موضوع متناسب با غایت علم از آن حاصل می‌شود؛ چراکه غایت علم، جهت خاص آن علم را تعیین می‌کند. اصل موضوع شهرسازی، کالبد و فضای شهری است (جسم شهر). غایت علم شهرسازی، تأمین کالبدی فضایی نیازهای انسانی است. از این رو حیثیتی که موضوع باید از آن جهت بررسی شود، تأمین نیازهای انسانی است نه حیثیت‌های دیگر مانند هستی‌شناسی، تجربی و جغرافیایی. شهرسازی ویژگی‌هایی از جسم شهر را بیان می‌کند که مربوط به تأمین نیازهای انسانی بوده، داخل در علم شهرسازی است. بنابراین شهرسازی پاسخ کالبدی فضایی نیازهای انسان است. با توجه به مطالب گفته شده، موضوع علم شهرسازی، جسم شهر در مقیاس فراتک بنا از حیث تأمین نیازهای انسانی است.

۶. مرکز ثقل در تحقیق شهرسازی اسلامی

جریان نگاه شبکه‌ای و همه‌جانبه در تمام مراحل تحقیق را به عنوان نقطه ثقل پژوهش برمی‌شماریم؛ چون بر اساس پارادایم شبکه‌ای، هستی شبکه‌ای است؛ از این رو موقعیت و مختصات تمام پدیده‌ها و موضوعات موجود در شهر، باید در برآیند روابط آنها با کلان هستی محاسبه گردد و از آنجا که تشریح مطابق تکوین و تجلی تکوین است، وقتی بخواهیم نظر خداوند را درباره یکی از موضوعات شهرسازی بدانیم، باید موقعیت آن را در مجموعه گزاره‌های راهبردی دین محاسبه کنیم و تشخیص دهیم.

۷. مسیر حرکت قدم به قدم در تحقیق شهرسازی اسلامی

پس از شناخت موضوع در شهرسازی، در نخستین گام بر اساس موضوعات به دست آمده به تولید شبکه مسائل شهرسازی می‌پردازیم و در دومین گام، اطلاعات را از منابع دینی جمع‌آوری می‌کنیم. سپس در گام سوم اقدام به تحلیل اطلاعات کرده، نهایتاً در گام چهارم، به مدل‌سازی می‌پردازیم.

۸. روش تولید شبکه مسائل

۱. انتخاب تعریف موضوع تحقیق به واسطه الگوریتم تعریف؛
 ۲. کشف متغیرهای اولیه موضوع از تعریف؛
 ۳. کشف ریزمتغیرهای مرتبط با متغیرهای اولیه؛
 ۴. مسئله‌پردازی برای هر محور از ریزمتغیرهای به دست آمده؛
 ۵. مراجعه به کتب و کشف متغیرهای موجود در آن؛
 ۶. مراجعه به مقالات و کشف متغیرهای موجود در آن؛
 ۷. ارائه متغیرهای کتب و مقالات به ابزارهای لایه‌برداری و کشف ریزمتغیرهای آنها؛
 ۸. مسئله‌پردازی برای هر محور از ریزمتغیرهای کتب و مقالات؛
 ۹. مراجعه به متخصص و کشف متغیرهای محتمل جامانده؛
 ۱۰. ارائه متغیرهای به دست آمده از نظر متخصص به ابزارهای لایه‌برداری و کشف ریزمتغیرها؛
 ۱۱. مسئله‌پردازی برای هر محور از ریزمتغیرهای به دست آمده؛
 ۱۲. ویرایش شبکه مسائل با نظر متخصص.
- با ضرب ابزارهای شبکه مسائل در متغیرهای شهرسازی در مرحله اول، حدود ۱۶۵۰ مسئله تولید شد و سپس ویرایش گردید و به یک مسئله اصلی و پانزده مسئله فرعی تقلیل یافت.

۸-۱. تعیین مسئله اصلی شبکه مسائل

مدل راهبردی دین در شهرسازی اسلامی چیست؟ (هدف- نقطه شروع- نقطه مرکزی- برنامه حرکت- نقاط بحران- مقصد و خروجی).

۸-۲. تعیین مسائل فرعی شبکه مسائل

۱. مدل راهبردی دین در اندازه شهر و اندازه اجزای کالبدی و فضایی آن چیست؟
۲. مدل راهبردی دین در شکل شهر و اجزای کالبدی و فضایی آن چیست؟
۳. مدل راهبردی دین در حوزه نفوذ شهر چیست؟
۴. مدل راهبردی دین در حریم شهر چیست؟
۵. مدل راهبردی دین در ضریب اشغال بنا و ضریب فضای باز چیست؟
۶. مدل راهبردی دین در تراکم ساختمانی چیست؟

۷. مدل راهبردی دین در گسترش و پیشروی شهر چیست؟
۸. مدل راهبردی دین در سرانه زمین شهری چیست؟
۹. مدل راهبردی دین در فاصله دسترسی (شعاع عملکرد یا آستانه فعالیت) کاربری‌ها چیست؟
۱۰. مدل راهبردی دین در سازمان کالبدی و فضایی شهر در مقیاس‌های مختلف چیست؟
۱۱. مدل راهبردی دین در مکان شهر و اجزای کالبدی و فضایی آن چیست؟
۱۲. مدل راهبردی دین در کیفیت شهر و اجزای کالبدی و فضایی آن چیست؟
۱۳. مدل راهبردی دین در تعداد اقسام کالبدی یا فضایی شهر شهر چیست؟
۱۴. مدل راهبردی دین در جهت‌گیری شهر و اجزای کالبدی و فضایی آن چیست؟
۱۵. مدل راهبردی دین در زمان شهر و اجزای کالبدی یا فضایی آن چیست؟

گفتنی است که این مقاله درصدد توصیف روش تحقیق مدل راهبردی شهرسازی اسلامی است که پاسخ مسئله اصلی می‌باشد؛ اما برای دستیابی به مدل عملیاتی شهرسازی اسلامی، باید به مسائل پانزده‌گانه فرعی پاسخ داده شود که این کار در سیر مطالعات و تحقیقات بعدی، در دستور کار مؤسسه مطالعات راهبردی قرار دارد.

۳-۸. تولید کلیدواژگان جست‌وجو

پس از تولید شبکه مسائل به هر مسئله‌ای نمایه می‌زنیم و از هر نمایه‌ای، کلیدواژه آن را استخراج می‌کنیم؛ پس از تبدیل کلیدواژگان اولیه به کلیدواژگانی به زبان منابع اطلاعات (آیات و روایات)، کلیدواژگان اصلی را انتخاب می‌کنیم و وارد عملیات جست‌وجوی اطلاعات می‌شویم.

۴-۸. جست‌وجوی اطلاعات

مقدم داشتن قرآن در جست‌وجوی ادله، بر اساس ادله کلامی است که قرآن را منبع اصلی دین و شاخص اصلی برای احراز صحت روایات می‌شمارند. مفاد روایات «عرض حدیث بر کتاب الله» بیانگر همین مطلب است؛ مانند «مَا وَافَقَ كِتَابَ اللَّهِ فَخُذُوهُ وَمَا خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَدَعُوهُ» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۱ ص ۶۹).

از آنجاکه با جست‌وجوی کلیدواژه‌ای در آیات قرآن، آیات فراوانی به دست نمی‌آید، کل آیات قرآن با روش تحلیل مفهومی آیه به آیه مورد بررسی قرار گرفت. در این مرحله آیات و روایات مرتبط،

در جدول تحلیل اطلاعات قرار داده می‌شوند (مانند آیه در جدول شماره ۲) و سپس بر محورهای شهرسازی تطبیق می‌گردند.

در مرحله بعد بسته کلیدواژگان تولیدشده در موضوع شهرسازی، در نرم‌افزار «جامع الاحادیث» با دامنه بحارالانوار، وسائل الشیعه و مستدرک وسائل جست‌وجو می‌شوند.

۵-۸. تحلیل اطلاعات

جدول شماره ۲

آیه یا روایت		﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا لِلَّهِ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ (توبه: ۱۸)
ترجمه تفسیر المیزان		مسجدهای خدا را تنها کسی تعمیر می‌کند که به خدا و روز جزا ایمان داشته و نماز به پا دارد و زکات دهد، و جز از خدا نترسد، ایشانند که امید هست که از راه یافتگان باشند
دلالات	منطوقی	نتیجه گسترش معنا
نوع ملازمه (بین و انواعش و غیر بین)		
نکات مهم صرفی و لغوی	<p>۱. تحلیل ریشه «عمر» برای افزایش معنای موضوع له کلمه «تعمیر»:</p> <p>ریشه عمر: تداوم الحیاة، و هو فی قبال الخراب</p> <p>وما كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ - ۱۷/۹.</p> <p>من عمارتها تزینها بالفرش و تئورها بالسرچ و إدامه العباده والذکر ودرس العلم فیها و صیانتها مما لم تبین له کحدیث الدنیا (مصطفوی، ۱۳۶۸، ص ۲۶۷؛ زمخشری، ۱۳۹۱، ص ۲۵۴)</p> <p>۲. تحلیل ریشه سجد برای تعریف کاربری مسجد: ریشه «سجد»: هو کمال الخضوع بحیث لا یبقی أثر من الأثانیة</p>	<p>رونق و سرزندگی کاربری مساجد اثبات وجود کاربری مسجد</p> <p>تعریف کاربری مسجد: مکانی برای کاربری تسلیم تام شدن بدون اثری از شینی دیگر</p> <p>کیفیت‌های مسجد: زمینه‌ساز خضوع تام</p> <p>-لازم: ساده-عمومی بودن (رابطه اضافه لامیه مساجد و الله)</p>

نکات مهم نحوی	تحلیل نحوی زمینه ساز اثبات کیفیت عمومیت برای کاربری مسجد: رابطه بین کلمه «مساجد» و «الله» اضافه لامیه است و این ملکیت مسجد را اختصاصاً برای خدا اثبات می‌کند نه برای دیگری. پس عموم می‌تواند برای عبادت خدا دران وارد شوند.
نوع حکم	تکلیفی
حکم	حداقل قطعی مطلوبیت است؛ زیرا در مقام بیان امری به مؤمنین است و در مقام مدح است که قطعاً نشان‌دهنده مطلوبیت است.
قید حکم	-
لفظ دال بر حکم	يعمر
درجه دلالت بر حکم	ظهور
متعلق	آبادانی
قید متعلق	-
درجه دلالت متعلق	نص
موضوع	مساجد الله- کلمه من که اسم موصول است
قید موضوع	«أَمَّنْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ»
درجه دلالت موضوع	نص
قرائن عقلیه	-
مقاصد الشریعه	-
تأسیس اصل	-
قواعد الفقهیه، شم الفقاهه، مذاق شارع	-

<p>اضداد عَمَرَ (فعل):</p> <ul style="list-style-type: none"> • إِزْتَحَلَ، بَادَ، تَرَحَّلَ، تَشَرَّدَ، تَنَقَّلَ، حَرَجَ عَنِ رَحْلٍ، زَالَ، طَعَنَ، فَنِيَ، مَاتَ، مَاتَ، هَاجَرَ، هَجَرَ، هَلَكَ <p>عَمَرَ دَارًا (فعل):</p> <ul style="list-style-type: none"> • هَدَمَهَا، هَدَمَهَا، قَوَّضَهَا، خَرَّبَهَا، دَمَرَهَا <p>عَمَرَ وَعَمَرَ الْمَكَانَ (فعل):</p> <ul style="list-style-type: none"> • قَفَّرَ، أَقْفَرَ، بَلَّغَ، أَبَدَ، تَابَدَ، خَلَا، شَعَرَ (مِنْ أَهْلِهِ) <p>عَمِرَ (فعل):</p> <ul style="list-style-type: none"> • خَرَّبَ <p>مرادفات کلمه عَمَران (اسم):</p> <p>إِنشَاء، بِنَاء، تَشْيِيد، تَعْمِير، جَوْدَة، فَلَاح، بَنِيَان</p> <p>عَمْرَان (اسم): اَضْدَاد کلمه عمران</p> <p>الْبَلْقَع، الْقَفْر، تَخْرِيْبٌ، تَدْمِيْرٌ، تَقْوِيْضٌ، تَلْفٌ، دَك، رِدَاءَةٌ، فِسَادٌ، هَدْمٌ</p>	<p>اشباه و نظائر</p>
<p>-</p>	<p>فضای صدور</p>
<p>یکی دیگر از کلماتی که مرکز ثقل در آیه است، کلمه يعمر است که شامل عمارت و آبادانی ظاهری و باطنی می شود. در اینجا می توان در کلمه «من» گسترش معنایی ایجاد کرد و آن را علاوه بر افراد، شامل سازمان ها نیز دانست که یکی از آنها سازمان شهرسازی است (مدیریت شهری)</p>	<p>محل گسترش معنا (موضوع، حکم، قید، وصف ...)</p>
<p>توجه به آبادانی مساجد در شهرسازی تولی آبادانی مساجد توسط نهادهای مذهبی</p>	<p>نوع گسترش در دو فضا مطرح است: یکی در کلمه عمارت است که چون مقید به آبادانی ظاهری نیست به صورت مطلق است (ابزار اصولی) و غیر از آبادانی ظاهری را هم در نظر می گیرد. و یکی در فضای اسم موصول است که چون مقید به یک فرد نمی شود، سازمان را هم که مجموعه ای از افراد است، شامل می شود (ابزار اصولی).</p>
<p></p>	<p>استظهار فرایندی</p>

۱. محدوده شهر	راهبردهای آیه، درباره مسجد است و بر این محور تطبیق ندارد.
۲. حریم شهر	راهبردهای آیه، درباره مسجد است و بر این محور تطبیق ندارد.
۳. حوزه نفوذ شهر	راهبردهای آیه، درباره مسجد است و بر این محور تطبیق ندارد.
۴. شکل مطلوب شهر	راهبردهای آیه، درباره مسجد است و بر این محور تطبیق ندارد.
۵. واحدبندی عملکردی	بر این محور تطبیق ندارد.
۶. مساحت عرصه زمین	مساحت مسجد باید به اندازه استفاده عمومی افراد باشد.
۷. سطح اشغال بنا و ضریب فضای باز	سطح اشغال بنای مسجد باید بگونه ای باشد که امکان رونق فعالیت در مسجد را فراهم کند.
۸. تعداد قطعات در یک بلوک ساختمانی	راهبردهای آیه بر این محور تطبیق ندارد.
۹. ارتفاع قطعات	ارتفاع کاربری مذهبی باید به اندازه‌ای باشد که فعالیت کاربری‌های دیگر را مختل نکند
۱۰. تعداد طبقات	تعداد طبقات مسجد به ازای فعالیت‌های متنوع مسجد (علمی - عبادی - فرهنگی) افزایش یابد.
۱۱. تراکم ساختمانی برای کاربری‌های شهری	راهبردهای آیه تطبیق بر آن محور ندارد.
۱۲. مدل مطلوب گسترش و پیش روی شهر (برون‌زا و درون‌زا)	راهبردهای آیه بر این محور تطبیق ندارد.
۱۳. سرانه زمین شهری	سرانه کاربری مسجد به اندازه‌ای باشد که عموم مردم محله بتوانند به فعالیت‌های مربوطه به مسجد در فضای مسجد بپردازند.
۱۴. فاصله دسترسی (شعاع عملکرد) کاربری‌ها	فاصله عملکردی مسجد باید اندازه‌ای باشد که عموم افرادی که در آن محله هستند بتوانند به راحتی به آن دسترس یابند.

۱۵. سازمان فضایی شهر در مقیاس های مختلف	سازمان فضایی شهر به گونه ای باشد که دسترسی به کاربری مسجد سهل الوصول باشد
۱۶. مکان یابی زمین کاربری های شهری	مکان یابی کاربری مسجد در محلی باشد که دسترسی به آن بهتر باشد.
۱۷. انواع فضاها ی شهری مطلوب (مسیر - گره - پله - لبه آب)	مسجد یکی از فضاها ی شهری عمومی است و طراحی آن در حیطه علم شهرسازی است.
۱۸. کیفیت های مطلوب فضای شهری (به طور کلی)	مسجد فضای شهری عمومی است. مسجد کالبدی ساده دارد.
۱۹. کیفیت های موضوعی فضاها ی شهری (به طور خاص)	راهبردهای آیه بر این محور تطبیق ندارد.
۲۰. کیفیت های موردی فضاها ی شهری (به طور اخص)	راهبردهای آیه تطبیق بر آن محور ندارد.
۲۱. کیفیت های اجزای فضاها ی شهری	اجزای مسجد باید به گونه ای باشد که افراد را نه به سمت خود، بلکه به سوی خدا دعوت کند (سادگی اجزا).
۲۲. تعیین اجزای فضاها ی شهری	راهبردهای آیه بر این محور تطبیق ندارد.
۲۳. فرایند طراحی کالبد و فضای شهر (شهرسازی)	راهبردهای آیه بر این محور تطبیق ندارد.

مدل سازی

در این مرحله، پس از تطبیق استظهارهای به دست آمده از آیات و روایات بر محورهای شهرسازی با توجه به شاخصه مراحل شش گانه سیستم (هدف، نقطه شروع، نقطه مرکزی، برنامه حرکت، نقاط بحران، مقصد و خروجی) جایگاه هر کدام در مراحل شش گانه سیستم شهرسازی مشخص می گردد. گفتنی است که در این قسمت صرفاً به جایگاه مدل سازی در برنامه حرکت سیستم تحقیق اشاره کردیم و خروجی مدلسازی در این قسمت، شش مرحله سیستمی مدل راهبردی شهرسازی اسلامی است که در مقاله به آن اشاره شده است؛ ولی اگر به دنبال مدل عملیاتی شهرسازی اسلامی باشیم، باید پاسخ پانزده مسئله فرعی مقاله نیز تبیین گردد تا برنامه حرکت مدل عملیاتی شهرسازی اسلامی حاصل شود.

۹. نقاط بحران در تحقیق شهرسازی اسلامی

۱. شبکه‌ای ندیدن موضوعات شهرسازی؛
۲. نداشتن نگاه راهبردی به منابع دین در هنگام جمع‌آوری اطلاعات؛
۳. نداشتن تحلیل سیستمی در تحلیل اطلاعات.

۱۰. نقطه پایان در تحقیق شهرسازی اسلامی

نقطه پایان در تحقیق شهرسازی اسلامی، عبارت است از: تولید مدل راهبردی شهرسازی (برنامه‌ریزی) به همراه تطبیق بر یک شهر و ارائه نمونه‌هایی از فضای عقلایی که امکان عملیاتی شدن مدل را به تصویر بکشد و آماده‌سازی مدل راهبردی جهت تولید مدل راهکاری و عملیاتی و عمل کردن بر اساس مدل راهبردی در جهان خارج به کمک متخصصان شهرسازی.

نتیجه‌گیری

در این مقاله با استفاده از اجتهاد سیستمی به تولید «نظریه» و «مدل راهبردی» شهرسازی اسلامی پرداختیم. براین اساس نشان داده شد که با کشف روابط بین گزاره‌های مربوط به یک موضوع، در قالب ورودی، خروجی و پردازش (تعیین نقطه شروع، مرکز ثقل فرایند، مسیر حرکت گام به گام، نقاط بحران و نقطه پایان) می‌توان مدل راهبردی شهرسازی اسلامی را تولید کرد. مدل راهبردی شهرسازی اسلامی می‌تواند در سطوح عالی‌تر علمی مطرح شود و پایه‌گذار تمدن نوین اسلامی در شهر (که مظهر تجلی مدیریت دین است) قرار گیرد.

به نظر نگارندگان، لازمه تحقق مدل‌سازی در بعد موضوع‌شناسی، همکاری متخصصان و دانشگاهیان و در بعد جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات که از منبع دین استخراج می‌گردد، همکاری متخصصان دینی در کنار موضوع‌شناسان است که می‌تواند به طراحی مدل راهبردی بینجامد.

منابع

- قرآن کریم.
- اراکی، محسن (۱۳۹۳). درس خارج فقه شهرسازی. موجود در: سایت mohsenaraki.com.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۳). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: شهیدی.
- حسینی، سیدعلی (۱۳۹۴). اصول و مبانی برنامه‌ریزی شهری. تهران: دریای دانش.
- حمیدی‌زاده، محمدرضا (۱۳۷۹). پویایی‌های سیستم. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- دلاور، علی (۱۳۸۰). روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران: نشر ویرایش. چاپ سوم.
- رئیسی، محمدمنن (۱۳۹۵). ارزیابی و نقد رویکردهای تحقیق در معماری و شهرسازی از منظر اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی. ۱۱.
- رمضان‌سی، خسرو (۱۳۸۰). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری و علوم اجتماعی. شیراز: فاطمیه شیراز.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۹۱). تفسیر کشاف ج ۲. تهران: ققنوس.
- سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۹۱). منظر شهری. تهران: آبیژ.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۹۲). مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- عباس‌زاده، میرمحمد (۱۳۸۹). روش‌های عملی تحقیق در علوم انسانی. ارومیه: دانشگاه ارومیه.
- غفاریان، وفا، و کیانی، غلامرضا (۱۳۸۰). استراتژی اثربخش. تهران: نشر فرا.
- قراملکی، احد فرامرز (۱۳۹۱). روش‌شناسی مطالعات دینی. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۷۵). اصول الکافی. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. قم: اسوه. چاپ سوم.
- گلکار، محمدحسین (۱۳۹۵). درسنامه پارادایم شبکه‌ای. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- واسطی، عبدالحمید (۱۴۲۳). راهنمای تحقیق با اقتباس از نظر اسلام، مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- واسطی، عبدالحمید (۱۳۹۲). نگرش سیستمی به دین‌زیربنای الگوهای تمدن اسلامی. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم ج ۸. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. چاپ اول.

